

The transformation of Ancient Greek mythologic intertext in the play of Maurice Maeterlinck “La mort de Tintagiles”

The article is devoted to the study of Ancient-Greek mythological intertext in the text of the drama “La mort de Tintagiles” of Maurice Maeterlinck. Linguopoetical peculiarities of generation of mythopoetic level of literary text are revealed.

Key words: *linguopoetics, mythological intertext, mythic isotopy, mythopoetical worldview.*

УДК 821.162.1

Чужа Т.В., асист., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ДРАМИ ТАДЕУША СЛОБОДЗЯНЕКА
«НАШ КЛАС»**

В статті розглядається художня специфіка п'єси польського драматурга Тадеуша Слободзянека, зокрема, опрацювання за допомогою інтертекстуального інструментарію історичних стереотипів та усталених кліше побутової свідомості при зображенні трагедії у містечку Єдвабне.

Ключові слова: *драма, історія, стереотип, інтертекст, цитата, культурний код, Євабне.*

Розвиток польської драми у ХХ століття відбувався цілком у руслі загальної світової тенденції вироблення нової моделі «театру без світу», що в епістемологічному сенсі відображає драму людської особистості у пізнанні сутності буття і з'ясуванні стану власної істоти. Художній світ такої драми аж ніяк не міметичний, а вторинний – збудований з цитат, колажів, звернень до інтертексту, автор не прагне простого відображення дійсності, а відверто демонструє штучність своєї конструкції. Конфлікт у такій драмі відривається від площини безпосередніх контактів зі світом (наприклад, психологічної логіки), характери діючих осіб та їхні переживання уже не становлять теми твору чи суттєвого композиційного елементу. Зв'язки з історичною, психологічною чи соціальною дійсністю все більше ускладнюються присутністю дзеркала у вигляді різноманітних культурних кодів, стереотипів, ілюзії схожості образів. Ці особливості були притаманні насамперед драматургії

гротеску та абсурду. Сучасна польська драма, яку репрезентує Тадеуш Слободзянек, становить своєрідне творче продовження таких традицій, витворене у руслі постмодерного дискурсу. У цій статті спробуємо з'ясувати оприявлені у драмі «Наш клас» тенденції поєднання документалізму, історизму з інтертекстуальністю, аписхологізму на індивідуальному рівні зі спробами розкриття механізмів дії колективної свідомості.

Перед кожним письменником, який усвідомлює стереотипність образу світу, нав'язаного мовою, постає вибір: користуватися стереотипами у якості знарядь для витворення літературної ілюзії дійсності чи все-таки ці стереотипи брати в лапки, оголювати їх і демонструвати, перетворюючи на об'єкт зображення. Здається, Слободзянек обирає у своїй драматичній творчості другий шлях. Більше того, інтертекстуальність становить ключ до аналізу драми «Наш клас», бо саме цей феномен визначає її значеннєве багатство через переоцінку інкорпорованих структур у рамках нового цілого. Адже у мовній і семантичній площині твору пульсує бінарна організація: крізь реалістичну і психологічно вмотивовану картину проступає заперечена, викрита, пародійована, своєрідно оголена у своїй стереотипній закостенілості світоглядна конструкція. Автор свідомо звертається до дискурсивних практик польського суспільства, вміщаючи їх у нове семантичне поле, відтворюючи як об'єкт зображення, що й визначає дворівневість, подвійну спрямованість (значеннєву полівалентність) п'єси. Слободзянек виразно сигналізує про свої інтертекстуальні процедури. Семантика його твору постає із гри на діалогічній напрузі між різними зовнішніми стилями, дискурсами, типами текстів. У нашій роботі зосередимось на тих семантичних ефектах, які пов'язані зі подвійністю мовлення: з діалогом, повторенням, імітацією, цитуванням того, що існує в суспільному дискурсі, в культурній та художній практиці як поле постійного використання і відтворення.

Практично усім драмам Слободзянка притаманний універсалізм: він звертається до актуальних суспільних, духовних, екзистенційних проблем, художньо осмислює сучасність через з'ясування польської національної ідентичності, опрацювання колективних фобій, маній і комплексів. Драма «Наш клас. Історія в XIV уроках» порушує тему убивства єврейського населення містечка Єдвабне у 1941 р., яка набула розголосу у Польщі після публікації книг Яна Томаша Гросса «Сусіди» (2001), Анни Біконт «Ми з Єдвабного» (2004) та документальних фільмів Агнешки Арнольд «Де мій старший син Каїн?» (1999), «Сусіди» (2001). Останнім часом на цю тему було зроблено ще й художній фільм «Pokiosie» Владиславом Пасіковським (2012). Своєю художньою формою п'єси Слободзянка також пов'язана з відомою виставою Тадеуша Кантора «Померлий клас». Та, мабуть, ця тема при-

вабила письменника не тільки через широку публічну дискусію у Польщі і пов'язану з цим кон'юнктуру. А насамперед тому, що дозволила звернутися до улюбленої проблематики ролі різноманітних стереотипів, шаблонів, ідеологій, колективних маній і фобій у житті суспільства та способів реагування на них (жертвовність, опортунізм, пристосуванство, зрада, підступність, байдужість) на новому суспільно-історичному матеріалі.

Поряд із виразним біографічним струменем (адже кожен персонаж оповідає свою життєву історію від шкільних років до самого кінця) тут присутні фрагменти літературних і суспільно-прикладних текстів епохи, які наочно демонструють антисемітизм, польську реакцію після смерті Пілсудського під кінець міжвоєнного двадцятиліття, ілюструють патріотичний, релігійний дискурс, радянщину. Присутній дитячий і народний фольклор слугує часом як психологічний і ситуаційний контраст до монологів персонажів, а часом як ілюстрація суспільної атмосфери у певні історичні моменти. Та й у прямій мові персонажів практично всі ідеологічно заангажовані фрагменти функціонують як цитати. Таке пряме й непряме цитування світоглядних формул ілюструє насамперед культурний код побутової свідомості та різних ідеологій, компрометуючи проголошені високі гасла, демаскуючи приховану мову виключення і ненависті.

Чим ближче до наших днів, тим менше стає цих ілюстрацій, а виразнішими стають психологічні риси дійових осіб. Образи персонажів збудовані у тісній близькості до документальних джерел, де можемо знайти їхні прототипи, звідси також практично дослівно зачерпнуто деякі характерні фрагменти монологів. На відміну від традиційної психологічної драми, де безпосередні зізнання у своїх переживаннях застосовувалися здебільшого в інтроспекції або у діалозі з повірником, у «Нашому класі» монолог – це основний структурний елемент драматичного дійства. Частково це зумовлено потребою значної конденсації часу, але більшою мірою така будова п'єси покликана оголити ідеологічну заангажованість персонажів, зашорених у своєму світогляді, закостенілих у стереотипному мисленні, нездатних на повноцінну інтеракцію, розвиток, обмін цінностями.

Належність персонажів до одного шкільного класу дозволяє поєднати живих і мертвих у певну спільноту, яка стала збірним образом трагізму жакіття, провини і витісненої пам'яті. Спільнота померлих виконує роль не тільки хору античної трагедії: відсторонені від безпосередньої участі в акції, вони не лише коментують перебіг подій, а й далі продовжують розкривати свою мотивацію, доповнюють те, що не встигли сказати за життя. «Обидві речі зараз – детермінізм у плані долі й автоматичне мовлення у плані мови, а також однойменна метафора «класу» – виробляють у п'єсі Слободзянка

доступ до того, що найважче досягти театрі: до колективних категорій» [Tokarska-Bakir, 2010]. Адже у драмі показано не тільки передісторію і трагічний перебіг подій у 1941 р., а й життя персонажів після того, як війна деяких із них перетворила на звірів, а інших – на мучеників чи праведників. Іншими словами, драма намагається дати відповідь не тільки на суто історичне питання (як до цього дійшло і яким чином все відбувалося), а й на цілком актуальне – чому винні не були покарані свого часу, чому пам'ять про трагедію так довго замовчувалася, чому вона залишається проблемною досі.

Використання у художніх творах документальних джерел, сюжети, засновані на реальних подіях, реальні особи як прототипи персонажів – все це явища, характерні для творів сучасної популярної культури, особливо присвячених недавній історії.

Драма та художнє кіно часто створюється за достовірними документами, науковими дослідженнями, публіцистичними нарисами, документальними фільмами. До цієї групи, мабуть, можна зарахувати значну частину польських історичних кінострічок, наприклад: «Корчак», «Катинь» Анджея Вайди, «Чорний четвер» Антонія Краузе, «Ружичка» Яна Кідави-Блонського, «Ружа» Войцеха Смажовського і ін. Вибірково запозичуючи фактаж джерел, Слободзянек так само представляє художньо узагальнені образи і картини. Він будує на документальній основі власну драматичну структуру з усіма необхідними елементами: персоносферою, фабулою, ситуаціями, діалогами, драматичною напругою, мовною стилізацією.

Традиційно драматурги зверталися до історичного матеріалу, бо «історія містить десятки майже написаних драм. І навпаки: драматизація історії робить її більш читабельною для суспільства, перетворює звичний перебіг подій на виразні фабули, серед яких спільнота обирає собі свою національну міфологію» [Walas 1990, 78]. Здається, у «Нашому класі» Слободзянек унаочнює історію з протилежною метою – задля деміфологізації, розкриття тих зламаних пружин, які призвели викривленого розвитку подій. З одного боку, дійсно, загальновідомий історичний досвід тут набуває своєї художньої форми, сухі факти перетворюються на живих персонажів із плоті й крові, тези істориків набирають образної переконливості. Однак потрібно заперечити закид щодо простої ілюстративності загальновідомого матеріалу, висунутий Слободзянку: начебто він «поставив те, що відомо громадськості і що ми всі повинні взяти до відома, вище від інтимної правди, індивідуального змагання з неувяним. (...) у «Нашому класі» не відбувається ані ре-креація Реального, ані реконфігурація пам'яті» [Dunajec, Krakowska 2010, 65]. На нашу думку, автор «Нашого класу» робить дещо інше, відштовхуючись від тих свідчень, які ввійшли до суспільного дискурсу останнім часом, він пра-

цює на вищому рівні – зі стереотипами національної свідомості, які реалізувалися тоді і рудименти яких функціонують досі. Безперечно, «...”Наш клас” Тадеуша Слободзянка витягає не денне світло стереотипи, з яких збудована польська уявна спільнота» [Tokarska-Bakir 2010].

Спробуємо зазирнути до творчої лабораторії автора і з’ясувати, яким чином він розкриває механізми дії колективних уявлень, залучаючи глядача у своєрідну гру. Зрештою, він сам не залишає сумнівів у наявності подвійного дна, таким чином коментуючи свій метод: «...”Наш клас” ставить питання про свободу і необхідність, на які кожен із глядачів, ототожнюючись певним чином із кожним з героїв, сам повинен відповісти собі або ж відчутти, що б він зробив, будучи на його місці. Я йому в цьому не збираюся допомагати. Якраз навпаки – я роблю все, щоб якомога більше ускладнити цю відповідь і заплутати» [Kurkiewicz 2010].

Найбільш безпосередній засіб провокування аудиторії – пряма репродукція героями стереотипних кліше: «він був точно типовим поляком, один гарний жест, а потім роки принижень» [Słobodzinek 2009, 59] (Маріанна), «а казали, що жидівки курви» [Słobodzianek 2009, 112] (Владек), «Ти рятувала євреїв? Що із золотом робила? Ти з ним спала, жидівська курво?» [Słobodzianek 2009, 88] (чоловік Зохи). Присутній ще один механізм інтертекстуальної деконструкції міфу. Персонажі, монологи яких склеєні, значною мірою, на основі публіцистичних і документальних матеріалів, керуються часом ірраціональною мотивацією й абсурдною логікою, у їхніх характерах переплітаються протилежні риси, а деякі їхні реакції порушують психологічну логіку. Єдиним винятком, що створює за принципом контрасту нейтральне тло, є переважно заочна присутність Абрама у його листах з Америки: через маніфестацію нормального, не спотвореного жахіттям війни світогляду, у якому законсервувалася глибина єврейських традицій. При конструюванні решти образів героїв автор, здається, керувався не зовсім реалістичною стилістикою, а намагався інкорпорувати у їхню свідомість елементи стереотипу, аби оголити перед глядачем пастку шаблонного реагування і дозволити безпосередньо відчутти небезпеку «...ідеологій, які хочуть нам дати зброю для приниження і виключення інших» [Kurkiewicz 2010]. Наприклад, «праведники світу» виявляються невдахами, слабачками, котрі частково керуються корисливими мотивами, а вцілілі євреї не відчувають особливої вдячності до своїх рятувальників. Дора під час згвалтування переживає «задоволення, якого раніше не знала», Зигмунт, обираючи жертву для своєї зради, керується співчуттям: обирає найсильнішого із товаришів, бо інші не витримали б катувань у НКВС.

Слободзянок провокує глядача на ототожнення себе із позицією людей, що здатні були вчиняти, виправдовувати, покривати чи приховувати злочин.

Побутова звичайність і обумовленість трагедії цілим комплексом психологічних, соціальних та історичних явищ, яка прочитується у драмі, перегукується із головною тезою книги Гросса про трагедію в Єдвабному, що антисемітизм був суспільною практикою у міжвоєнній Польщі. А драматичне оживлення і фабуляризація сором'язливо витісненої сторінки історії, здається, покликані вести до очищення, деміфологізації національно-патріотичних уявлень. З іншого боку, твір по-новому розкриває властивий сучасному мистецтву мотив цивілізаційної, екзистенційної, історичної пастки, детермінізму стереотипної моделі реагування, ув'язнення кожного індивіда у культурному коді світосприйняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Dunajec K., Krakowska J.* Co dzieje się z „Naszą klasą”? / Krystyna Dunajec, Joanna Krakowska // *Dialog*. – 2010. – Nr1 – S.165. 2. *Kurkiewicz J.* Tadeusz Słobodzianek: Chcę komplikować odpowiedzi / Juliusz Kurkiewicz // *Gazeta wyborcza*. – 5.07.2010. 3. *Słobodzianek T.* Nasza klasa. Historia w XIV lekcjach / Tadeusz Słobodzianek – Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2009. – 112 s. – S.59. 4. *Tokarska-Bakir J.* „Nasza klasa” na wspak / Joanna Tokarska-Bakir // *Dwutygodnik.com/Literatura*. – 2010. – Nr42. <http://www.dwutygodnik.com/artukul/1532-nasza-klasa-na-wspak.html> 5. *Walas T.* Słobodzianek: pułapka oczywistości / Teresa Walas – *Dialog*. – 1990. – Nr3. – S.78.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2013.

Чужая Т., к. филол. н., ассист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

Интертекстуальность Драмы Тадэуша Слободзянека «Наш Класс»

В статье рассматривается художественная специфика пьесы польского драматурга Тадэуша Слободзянека, в частности, разработка с использованием интертекстуального инструментария исторических стереотипов и общепринятых клише бытового сознания при изображении трагедии в городке Едвабно.

Ключевые слова: драма, история, стереотип, интертекст, цитата, культурный код, Едвабно.

Chuzha T. PhD, Assistant Professor
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Intertextuality in Drama „Our Class“ by Tadeusz Słobodzianek

The article discusses the artistic specifics of piece about tragedy in town Jedwabne by Polish playwright Tadeusz Słobodzianek in particular his use of intertextual tools while development historical stereotypes and common clichés in domestic consciousness.

Key words: drama, stereotype, intertext, the quote, cultural code, Jedwabne.